

Vytautas Nekrošius
Uniwersytet Wileński

WDROŻENIE KONCEPCJI PROFESORA EUGENIUSZA WAŚKOWSKIEGO DO PROCESU CYWILNEGO NA LITWIE

Pewnie można by dyskutować nad tym, na ile sformułowana przez prof. Eugeniusza Waśkowskiego doktryna procesu cywilnego wpłynęła na rozwój i treść prawa procesu cywilnego na Litwie, jednak nie ulega wątpliwości, że istnieje szczególnie ścisły związek między uniwersytetem, który reprezentuję, i tym profesorem. Dlatego na wstępie chciałbym przypomnieć kilka ważnych, chociaż też powszechnie znanych, faktów. Profesor urodził się (1866 r.), wyrósł i ukończył naukę w Odessie. Od 1897 r. wykładał na Wydziale Prawa Uniwersytetu Odeńskiego, w 1901 r. uzyskał stopień doktora (na podstawie rozprawy „Metodologia cywilistyczna”), od 1906 r. zajmował stanowisko profesora zwyczajnego. 22 marca 1924 r. Rada Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie na posiedzeniu postanowiła jednogłośnie powołać na Katedrę Prawa Cywilnego profesora zwyczajnego E. Waśkowskiego. W Wilnie profesor pracował do września 1939 r., po czym po długotrwałej chorobie poprosił o zwolnienie ze stanowiska. Niestety, w archiwum na Litwie nie udało się znaleźć informacji o dalszych losach naukowca. Dzisiaj chciałbym powiedzieć o pracach i ideach słynnego profesora mojego uniwersytetu, który jest ważny dla co najmniej trzech narodów.

W przygotowaniu niniejszego artykułu opierałem się na trzech najważniejszych dziełach profesora:

- *Курс гражданского процесса*, Москва 1913 г.,
- *Учебник гражданского процесса*, Москва 1914 г.,
- *System procesu cywilnego I. Wstęp teoretyczny. Zasady racjonalnego ustroju sądów i procesu cywilnego*, Wilno 1932 r.

Najważniejsze idee reprezentowanej przez profesora doktryny procesu cywilnego zostały zawarte we wspomnianej książce z 1913 r. W późniejszych dziełach naukowiec w zasadzie konsekwentnie trzymał się swojego stanowiska co do najważniejszych kwestii procesu cywilnego. W swoim artykule chciałbym przede wszystkim w skrócie omówić najważniejsze cechy sformułowanej przez profe-

sora teorii procesu cywilnego, gdyż bez tego trudno byłoby mówić o wpływie jego osiągnięć na rozwój postępowania cywilnego na Litwie.

Jeżeli chodzi o poglądy profesora, można by je było określić jako poglądy liberalnego przedstawiciela szkoły procesu cywilnego, dobrze obeznanego ze sformułowaną pod koniec XIX w. w Austrii przez Franza Kleina teorią socjalnego postępowania cywilnego oraz uznającego w części zasadność niektórych idei tej szkoły. Pod tym względem profesora można scharakteryzować jako naukowca bardzo otwartego na nowinki, gdyż badaczy mówiących o funkcjach publicznych w procesie cywilnym czy większej aktywności sądu w rozpoznawaniu sprawy cywilnej pod koniec XIX – na początku XX w. w Europie było naprawdę niewielu. I mimo iż kroki profesora w dziedzinie teorii w kierunku funkcji społecznej w procesie cywilnym były dość ostrożne, to jednak wyraziste.

Istota procesu cywilnego. Charakteryzując istotę procesu cywilnego profesor twierdzi, „że istota postępowania spornego w ścisłym, technicznym znaczeniu tego wyrazu, polega na sprawdzeniu i ostatecznym ustaleniu słuszności żądań, wnoszonych przez jedne osoby przeciwko innym”¹. Innymi słowami, państwo za pośrednictwem ustaw procesu cywilnego daje stronom mechanizm rozpatrywania sporów, z kolei niezawisły sąd ocenia legalność oraz zasadność dowodów i argumentów przedstawionych przez strony. Oczywiście jest, że jest to klasyczny liberalny pogląd na cele oraz istotę postępowania cywilnego. Ponadto, profesor mówi już o tym, że orzeczenie sądu powinno spełniać kryteria prawdy materialnej. Jako jeden z pierwszych w Imperium Rosyjskim sformułował on zasadę koncentracji procesu, co swoją drogą stanowi wyraźne elementy społeczne w procesie cywilnym.

Zasady procesu cywilnego. Zasada dyspozycyjności. Charakteryzując treść tej jednej z najważniejszych zasad procesu cywilnego, profesor po raz kolejny wyraził liberalny pogląd, ponieważ w rozpatrywaniu sporu cywilnego widział wyłącznie interes prywatny. Twierdził, że „dla państwa jest zupełnie obojętne, czy właściciele domów pobierają komorne od lokatorów, czy też pozwalają im mieszkać w swych domach darmo; czy autorowie otrzymują honorarium od wydawców, czy też współpracują bezpłatnie; czy spadkobiercy przyjmują spadki, czy też zrzekają się ich. Kto chce urzeczywistnić swe prawo, powinien sam dbać o to”².

Druga, nie mniej ważna zasada procesu cywilnego – to niewątpliwie **kontradiktoryjność**. Jej analizie profesor poświęcił dość dużo uwagi. I chociaż widać wyraźnie, że w jego opinii zalety tej zasady (to że faktyczny stan rzeczy może być lepiej odtworzony przez tego, kto się z nim lepiej zapoznał; że strony więcej, niż kto inny, i w każdym razie więcej, niż sąd, są zainteresowane w wyjaśnieniu okoliczności sprawy; że istocie procesu cywilnego bardziej odpowiada zasada

¹ Е. В. Васильковский, *Учебникъ гражданскаго процесса*. Москва 1914, S. 3.

² *Ibidem*, S. 144.

kontradiktoryjności; że charakter praw, których dotyczy proces cywilny, nie dopuszcza zastosowania zasady inkwizycyjnej; że zasada inkwizycyjna zmusza sąd do porzucenia roli spokojnego obserwatora i wdania się do walki procesowej stron; jest to niebezpieczne i szkodliwe itd.) znacznie przewyższają wady, jednak autor również je wymienia, chociaż z większością się nie zgadza. Wszystkie ujemne strony zasady „czystej” kontradiktoryjności wymienione przez autora to argumenty dotyczące procesu socialnego cywilnego oraz przede wszystkim stanowisko F. Kleina zawarte w dziele „*Pro futuro*”. Zostały wymienione takie główne słabe strony tej zasady:

– w obronie praw prywatnych zainteresowane są nie tylko osoby uprawnione, lecz także i państwo, ponieważ całokształt praw prywatnych tworzy porządek prawny, utrzymanie zaś porządku prawnego jest podstawowym zadaniem państwa. Do zanegowania tego argumentu profesor wykorzystuje sformułowanie zwolenników liberalnego procesu cywilnego, że „państwo spełni swe zadanie, jeśli stworzy instytucje, należycie przygotowane i postawione w warunkach, koniecznych do zagwarantowania bezstronnego rozstrzygnięcia sporów. Do niczego więcej państwo nie jest obowiązane”³;

– zasada sporności uniemożliwia sądowi przy wydawaniu wyroków zbadanie i uwzględnienie wszystkich okoliczności sprawy... Aby sąd był w stanie wykryć prawdę materialną, powinien korzystać z nieograniczonej swobody przy badaniu materiału faktycznego sprawy.

Według profesora zasada sporności wprowadzana jest właśnie dlatego, że daje większe gwarancje wykrycia prawdy materialnej. Jeśli zaś w poszczególnych wypadkach zasada sporności, w drodze wyjątku, nie prowadzi do tego celu, nie zmniejsza to jednak jego znaczenia ogólnego: wyjątki tylko potwierdzają правило;

– zasada sporności może być pożyteczna i celowa pod warunkiem, że obydwie procesujące się strony są przeciwnikami o siłach równych.

Profesor przyznaje zasadność tego argumentu i argumentuje, że dla uchybienia tej nierówności ustawodawca wprowadził instytut przymusu adwokackiego;

– zasada sporności może być zupełnie racjonalna przy sumienności obydwu stron. Lecz jeśli jedna z nich postępuje nierzetelnie, ukrywa niekorzystne dla niej fakty, drugiej uczciwej stronie walczyć z tym jest bardzo trudno.

Na ten zarzut profesor odpowiada, że niesumienność jednej ze stron w procesie nie jest bynajmniej niebezpieczniejsza niż poza procesem – przy sporządzaniu przez obywateli aktów prawnych.

Profesor stoi zatem jednoznacznie na stanowisku, że proces cywilny powinien być oparty na zasadzie kontradiktoryjności, która stwarza, w jego opinii, najbardziej sprzyjające warunki do ustalenia prawdy materialnej. Natomiast w celu usunięcia wspomnianych zagrożeń sąd powinien tylko pomagać stronom przy

³ *Ibidem*, S. 6.

ustalaniu okoliczności faktycznych sprawy, lecz nie może przy tym ani postępować wbrew woli strony zainteresowanej, ani dokonywać samodzielnych poszukiwań. Ponieważ mimo wszystko sąd jedynie skierowuje i uzupełnia działalność stron, profesor mówi o zastosowaniu zasady instrukcyjnej. Uznając zatem pewną potrzebę aktywności ze strony sądu oraz cel, by wydając orzeczenie w sprawie ustalić prawdę materialną, profesor zarazem uznaje, mimo iż bezpośrednio tego nie mówi, że proces cywilny ma też pewne cele o charakterze publicznym, których istnienie konsekwentnie negowali przedstawiciele szkoły liberalnego procesu cywilnego, uzasadniając to przede wszystkim odwoływaniem się do F. Kleina. To, że profesor w swoich poglądach był dość blisko teorii postępowania socjalnego, dowodzi też ta okoliczność, że jako samodzielną wydziela on **zasadę koncentracji procesu** (co prawda koncentrację rozumie on w nieco węższym sensie niż we współczesnej nauce procesu cywilnego, tj. wyłącznie jako koncentrację materiału procesowego; jednak biorąc pod uwagę to, że był jednym z pierwszych w Europie naukowców uznających istnienie tej zasady, zasłużył na miano prawdziwie postępowego i śmiałego). Istnienie tej zasady jako pierwszy pod koniec XIX w. uzasadnił F. Klein, dowodząc, że interes społeczny kryje się w tym, by sprawy cywilne były rozpoznawane sprawnie. Dlatego włączenie tej zasady we wszystkie wymienione wyżej narzędzia nauczania profesora wyraźnie dowodzą, że nie był on konserwatywnym liberałem. Należałoby mówić o profesorze jako o przedstawicielu liberalnej szkoły procesu cywilnego, który był otwarty na nowe idee. Ponadto wielką wagę przywiązywał on do stadium przygotowania do sądowego rozpatrywania sprawy, podkreślając, że należyte przygotowanie zapewnia najskuteczniejszą koncentrację materiału procesowego.

Analizując ewentualne narzędzia walki z nadużywaniem przez nieuczciwą stronę praw procesowych oraz opóźnianiem procesu, profesor zaproponował przede wszystkim stosowanie instytucji kar procesowych lub zobowiązanie takiej strony do wyrównania kosztów postępowania. W dowolnym wypadku opowiedział się przeciwko możliwości odmowy przyjęcia przez sąd dowodów złożonych z opóźnieniem.

Mówiąc o ideach profesora, należy również zwrócić uwagę na jego pogląd dotyczący form kontroli orzeczeń sądowych. Opowiedział się za wdrożeniem systemu pełnej apelacji i kasacji. Apelację traktował zatem jako możliwość ponownego rozpoznania sprawy przed sądem wyższej instancji, ze wszystkimi wynikającymi z tego konsekwencjami, tj. możliwością złożenia w apelacji nowych dowodów i in. Natomiast istotę postępowania kasacyjnego, według profesora, stanowiło sprawdzenie prawnej strony sprawy oraz zapewnienie jednakowej wykładni prawa we wszystkich sądach powszechnych.

Wiele by można jeszcze mówić o stworzonej przez profesora szkole prawa procesu cywilnego, jednak, moim zdaniem, wymienione kwestie najbardziej wyróżniały profesora spośród innych jemu współczesnych. Mówiąc o wpływie jego nauczania na rozwój i naukę prawa procesu cywilnego na Litwie, należy

wyróżnić dwa etapy historyczne – proces cywilny na Litwie w okresie dwudziestolecia międzywojennego i obecnie.

W międzywojniu na Litwie nie został opracowany własny kodeks postępowania cywilnego. Było to uwarunkowane kilkoma przyczynami – po pierwsze niepodległość Litwy przed ponowną okupacją trwała stosunkowo niedługo, po drugie obowiązująca w owym okresie ustawa o prawie cywilnym Imperium Rosyjskiego z 1864 r. była dość postępowym przykładem stanowienia prawa, za podstawę którego posłużył Kodeks postępowania cywilnego Francji z 1806 r. Wspomniana ustawa została na Litwie znowelizowana częściowo dopiero w 1933 r. poprzez nadanie sądowi większej roli oraz wprowadzenie wymienionej przez profesora zasady instrukcyjności. W obu omawianych przeze mnie pracach napisanych przez E. Waśkowskiego w języku rosyjskim zanalizowana została właśnie ustawa procesowa Rosji z 1864 r. Oczywiście jest zatem, że dzieła profesora były czytane i na nich się wzorowano. Dowodzi tego również fakt, że zachowany w bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego egzemplarz z 1913 r. opatrzony jest pieczętą Uniwersytetu Witolda Wielkiego w Kownie, w książce wiele miejsc zaznaczono ołówkiem. Istnieją też inne oczywiste dowody na to, że książki profesora były studiowane. Nazwisko i idee E. Waśkowskiego niejednokrotnie wymieniono w jedynym wydanym w okresie dwudziestolecia międzywojennego w języku litewskim podręczniku postępowania cywilnego. Wreszcie możliwe jest, że wspomniana nowelizacja z 1933 r. również została dokonana pod pewnym wpływem poglądów naukowca.

O wpływie nauczania profesora w okresie sowieckim prawie nic nie da się powiedzieć, jednak podczas przygotowywania niniejszego opracowania zamiast zakładki znalazłem [w książce] kartkę z ręcznymi notatkami dotyczącymi myśli profesora. Ta kartka to maszynopis, z którego treści wyraźnie wynika, że jest to tekst naukowy. Wygląda więc na to, że również w czasach radzieckich dzieła profesora były przez naukowców „po cichu” czytane, a zawarte w nich myśli, mimo iż w ograniczonym zakresie, wykorzystywano zarówno w wykładach, jak i w działalności naukowej.

Po odrodzeniu się na Litwie niepodległości w 1990 r., konieczność przeprowadzenia reformy procesu cywilnego pojawiła się dość szybko, gdyż zmienił się nie tylko ustrój polityczny, lecz także gospodarczy. Oczywiście jest, że początkowo nie mieliśmy współczesnej literatury poświęconej postępowaniu cywilnemu oraz wiedzy na temat tego, jak sytuacja wygląda za granicą (lub też ta wiedza była bardzo fragmentaryczna). Dlatego przede wszystkim zaczęto analizować prace naukowców rosyjskich powstałe przed rewolucją. W taki sposób próbowano też lepiej poznać system prawny międzywojennej Litwy. Prace profesora, jako wykładowcy naszego uniwersytetu (niezależnie od jego nazwy), niewątpliwie były analizowane. Nie mam żadnych wątpliwości co do tego, że jego poglądy miały wpływ na wprowadzenie w 1994 r. systemu pełnej apelacji i kasacji oraz na niektóre inne kwestie.

W obowiązującym od 1 stycznia 2003 r. nowym litewskim kodeksie postępowania cywilnego idee profesora również znalazły swoje odzwierciedlenie, zwłaszcza kiedy mówimy o funkcji społecznej procesu, którą profesor uznał, mimo że dość ostrożnie. W artykule 7 obowiązującego w chwili obecnej kodeksu została określona zasada koncentracji i ekonomiczności postępowania; koncentracji materiału procesowego wiele uwagi poświęca się też na etapie przygotowania do sądowego rozpoznawania sprawy (ogólnie rzecz biorąc, etap ten staje się prawie najważniejszy). Ponadto do kodeksu w całości wdrożono zanalizowaną przez profesora zasadę instrukcyjności, dającą sądowi więcej praw do udzielania stronom sporu pomocy. W zasadzie nowy kodeks postępowania cywilnego Litwy opiera się na poglądach szkoły uznającej funkcję społeczną w procesie cywilnym. Przy jego przygotowaniu za podstawę wzięto kodeks postępowania cywilnego Austrii. Dlatego chociaż trudno dzisiaj stwierdzić, na ile stworzona przez profesora E. Waśkowskiego doktryna procesu cywilnego bezpośrednio wpłynęła na treść nowego kodeksu postępowania cywilnego Litwy, to jednak kilka rzeczy pozostaje bezdyskusyjnych – po pierwsze to, że znaczna część idei profesora znalazła odzwierciedlenie w obecnym kodeksie postępowania cywilnego, oraz po drugie to, że członkowie grupy roboczej, w pracach której miałem zaszczyt uczestniczyć, przygotowującej nowy kodeks postępowania cywilnego, na pewno znali podstawowe idee doktryny profesora. Mogę z pewnością stwierdzić, że wiedza ta bardzo pomogła nam w wyborze koncepcji nowego kodeksu postępowania cywilnego, innymi słowy, w uzmysłowieniu sobie, że nowe stosunki gospodarcze kształtujące się na podstawach rynkowych oraz stosunki polityczne oparte na zasadach demokracji i państwa prawa należycie może „obsłużyć” wyłącznie nowy pod względem jakościowym, nie zaś stary pochodzący z 1964 r., ciągle poprawiany kodeks postępowania cywilnego.

RECEPTION OF PROF. E. VASKOVSKY'S IDEAS TO CIVIL PROCEDURE IN LITHUANIA

Summary

The article briefly presents Prof. Eugeniusz Waśkowski's legal concepts of civil proceedings. It focuses on main principles. Then the Author demonstrates the influence of Waśkowski concepts on Lithuanian civil procedure (in '20 and '30 and also after 1990).

BIBLIOGRAFIA

- Васьковский Е. В., *Курс гражданского процесса*, Москва 1913
Васьковский Е. В., *Учебник гражданского процесса*, Москва 1914
Waśkowski E., *System procesu cywilnego. I. Wstęp teoretyczny. Zasady racjonalnego ustroju sądów i procesu cywilnego*, Wilno 1932

KEYWORDS

concepts of Eugeniusz Waśkowski, lithuanian civil proceedings

SŁOWA KLUCZOWE

koncepcje Eugeniusza Waśkowskiego, litewska procedura cywilna